

**MIŠRIEJI DVIGARSIAI *am, an, em, en* IR BALSIAI *a, e*
K. ŠIRVYDO RAŠTUOSE**

K. MORKŪNAS

K. Širvydo — vieno žymiausių senosios lietuvių rašties atstovo — tikslī kilimo vieta nežinoma. Spėjama ji daugiausia iš tarminių ypatybių, kurių nemaža yra jo raštuose — dviejų dalių pamokslų rinkinyje („Punktuose sakymų“) ir pirmajame lietuvių kalbos žodyne („Dictionarium trium linguarum“). Dėl to suprantama, kaip svarbu yra išaiškinti kiekvieną jo raštų tarminę ypatybę ir ypač ją lokalizuoti (nustatyti jos paplitimą dabartinėse lietuvių kalbos tarmėse).

Kalbininkų seniai pastebėta, kad abiejų minėtųjų XVII a. lietuvių kalbos paminklų daugelis tarminių ypatybių yra būdingos rytų aukštaičiams. Be to, mišrieji dvigarsiai *um, un, im, in* ir balsiai *u, i* vietoj *am, an, em, en* ir *a, e* rodo, kad tų paminklų autorius buvo kilęs iš tos rytų aukštaičių dalies, kurioje kalbama vadinamąja *puntininkų* tarme. Plg. K. Širvydo raštų žodžius ir formas: *vmžinas*¹ SP I 78, SD² I 96, 192, III 477, *krumta* SP I 269, *pakumpes* SP I 108, *sumtis* SD I 190, III 102, 470; *vnglis* SD I 189, III 468, *dungus* SP I 7, *duntis* SD I 183, 205, III 513, *nemundagus* SD I 96, III 204, *kunkliey* „kanklės“ SP II 57, *punčiu* SP I 38, *tūkiūs* [=tunkiūs] SP II 5, *wunduo* SP I 72, 110, SD I 55, 90, *busiuncios* SP II 36, *szaukiūčio* [=szaukiuncio] SP I 69, *werkiuncias* SP I 42; *pimpe* SD I 17; *apdingimas* SD I 110_(2x), *byndras* SP I 27, *tyngwa* SP I 51, *nindre* SP I 43, II 163; *drusus* SD I 20, 170, III 412, *gružtas* SP I 271, SD I 177, III 429, *kusnis* SP I 271, *musto* SP I 50, *busius* „būsiąs“ SP I 75, *darus* „darąs“ SD I 97, III 21, 39, vns. gal. *gašu* SD I 22, 60, 93, III 48, vns. įn. *kaktu* SD I 18, *kadu* SP I 39; *apigrižiu* SD I 213, *kisdamas* SP I 23, *numiris* SP I 10, *pakietyš* SP I 53, *suszaly* SP I 330, vns. kilm. *manis* SP I 9, vns. gal. *meity* SP I 58, *su galiby* SP I 15, *kokiamy* SP I 42, *raszty*³ SP I 13.

¹ Širvydo raštų kai kurios grafemos pakeistos: vietoj *f* rašoma *s*, vietoj *β* — *sz*, o vietoj kelių grafemų, žyminčių priebalsį *ž*, rašoma viena — *ž*.

² Iliustruojamoji medžiaga rinkta iš K. Pakalkos „Konstantino Širvydo žodyno „Dictionarium trium linguarum“ lietuviškų žodžių registro“ (LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1964, mašinraštis).

³ Apie K. Širvydo raštų daugiskaitos inesyvo galūninį balsį (-e, retai -i) žr. „Lietuvių kalbos morfologinė sandara ir jos raida“, Vilnius, 1964, p. 145 tt.

Tačiau tiek „Punktuose sakymų“, tiek žodyne galima rasti žodžių bei formų ir su *am*, *an*, *em*, *en*; *q* (*a*), *ę* (*e*). Į pastaruosius atvejus neretai žiūrima ne kaip į K. Širvydo tarmės, o kaip į kitų tarmių ar pradėjusios tuo metu formuotis literatūrinės kalbos faktus. Ar visais atvejais toks požiūris teisingas? Kyla ir kitas klausimas: ar abiejose „Punktų sakymų“ dalyse ir visuose žodyno leidimuose vienodai dažnai pasitaiko atvejų, kur yra mišrieji dvigarsiai *am*, *an*, *em*, *en* ir balsiai *q*, *ę*? Juk prie „Punktų sakymų“ II-osios dalies ir prie trijų žodyno leidimų, pasirodžiusių jau po K. Širvydo mirties, rengimo mažiau ar daugiau yra prisidėję ir kiti žmonės⁴. Tikslesnį atsakymą į tuos klausimus gali duoti visų atvejų, kuriais minėtieji dvigarsiai ir balsiai pasitaiko, statistika, o taip pat atskirų K. Širvydo raštams būdingų faktų sugretinimas su atitinkamais dabartinių rytų aukštaičių tarmių duomenimis⁵.

K. Širvydo raštų žodžius bei formas su *am*, *an*, *em*, *en* pirmiausia galima skirti į dvi grupes: 1) kur tie dvigarsiai yra nuosekliai abiejose „Punktų sakymų“ dalyse ir visuose žodyno leidimuose, 2) kur *am*, *an*, *em*, *en* pasitaiko nenuosekliai, paprastai vienoje katroje „Punktų sakymų“ dalyje, ne visuose žodyno leidimuose. Žodžių ir formų, nuosekliai turinčių *q*, *ę*, nepasitaiko.

1. Nuosekliai *am*, *an*, *em*, *en* yra keliais atvejais.

a) *em*, *en* turi bendratis ir jos vediniai tų veiksmažodžių, kurių esamajame ar būtajame kartiniame laike arba abiejuose minėtuose laikuose šie dvigarsiai suyra, t. y. pirmasis sandas įeina į vieno skiemens sudėtį, o antrasis — į kito. Šiuos *em*, *en* turi tokie K. Širvydo raštų žodžiai ir jų formos: *paremti* SP II 98, *paremt* SP II 98, *iremtu* SP I 343, II 65, *pasiremtu* SP II 97_(2x), *pasirėtu* [= *pasiremtu*] SP II 97, *paremtas* SD III 488, *paremta* SP II 98; *iszsemti* SP I 277, *iszsemt* SP I 209, SD III 494, *Semkite* SP I 214, *semtu* SP I 209, *ne yszsemtu* SP I 209, *izsemtas* SP II 212, *neizsemtas* SD I 97; *aptemti* SD III 523, *sutems* SP I 331; *attremt* SP I 158, *iztremt* SP II 56, 61, *atatremdavo* SP II 58, *iztremtas* SP II 56, *iztrėtas* [= *iztremtas*] SP II 69, *isztremtas* SD III 496, *iztrėta* [= *iztremta*] SP II 138, dgs. vard. *iztremti* SP I 254; *izwems* SP I 382; *nugabent* SP II 87, *neizgabentu* SD III 3; *nopgierdentas* „neapskelbtas“ SD III 208; *giwenti* SP I 174, 244, *giwent* SP I 17, 44, 72—73, 353, II 27, 228, *pagiwent* SD III 323, *pragiwēt* [= *pragiwent*] SD III 359, *giwendavo* SP I 254, *giwens* SP I 244, 311_(2x), 360, *giwensime* SP II 241; *giwentu* SP I 154, 206, 207, II 241,

⁴ Plg. K. Pakalka, Iš K. Širvydo „Dictionarium trium linguarum“ žodyno istorijos, „Lietuvių kalbotyros klausimai“, t. 3, Vilnius, 1960, p. 277 tt.; K. Пакалка, Первый литовский словарь, автореф. дисс., Вильнюс, 1964, p. 4 tt.

⁵ Svarbiausius atvejus, kuriais *am*, *an*, *em*, *en* ir *q*, *ę* K. Širvydo raštuose pasitaiko, yra nustatęs ir dalį žodžių bei formų su tais dvigarsiais ir balsiais suregistravęs F. Špechtas, žr. Širwyds Punktay sakimu (Punkty kazań), Teil I: 1629, Teil II: 1644, litauisch und polnisch mit kurzer grammatischer Einleitung herausgegeben von Dr. Franz Specht, Göttingen, 1929, p. 14*—16*. Siame straipsnyje ypač norėta atkreipti dėmesį į tuos K. Širvydo raštų nenuoseklumus, kuriems pateisinimą galima rasti pačiose rytų aukštaičių tarmėse.

giwendamas SP I 137, 149, II 17, 47, 49, *giwendama* SP I 94, *giwendami* SP I 284, *giwentoias* SD I 103, III, 239, 271, *giwėtoias* [=giwentoias] SD III 115, *giwentoio* SD III 371, vns. įn. *giwentoiu* SP I 152, II 72, *giwentoiey* SP I 125, II 100, 154, 241, SD III 60; *pasenstu*⁶ SD III 479.

Mišriuosius dvigarsius *em, en* turi ir to tipo formos, esančios taip pat rytų aukštaičių tarmės pamatu rašytame 1605 m. anoniminiame katekizme: *isztremtiéy* AK 59; *giwent* AK 100, 101, *Giwendamas*⁷ AK 30.

Šio tipo žodžių ar formų, kur vietoj *em, en* būtų *im, in*, K. Širvydo raštuose yra labai maža. Tai esamojo laiko formos *sinstu* (I — korektūros klaida vietoj *t*) SD III 422, *sinstu* SD V 352, *timsta* SD I 81, 83, III 36, 171, *ažutimsta* SD III 515; padalyvis *sutimstunt* SD III 171; veiksmazodžio *lemti* vediniai: *nelymtas* SD I 27, 36, 39, 91, III 77, dgs. vard. *nelymti* SP I 125, *nelymtiby* „nelemtybę“ SP I 114.

Dabartinėse rytų aukštaičių tarmėse minėtieji *em, en* tariaimi nevienodai. Visame vakariniame šių tarmių ploto pakraštyje, maždaug iki linijos Saločiai—Pasvalys—Panevėžys—Ukmergė—Širvintos, jie yra išlaikyti sveiki; taigi čia tariama: *reĩti, reĩndavo, reĩs, reĩk, pàremtas; sėĩt, sėĩsĩt, sėĩkit, sėĩdamas, pasėĩmtas; tėĩt, tėĩmsta, teĩs; gyvėĩt, gyvėĩndavo, gyveĩs, gyvėĩnk, gyvėĩntum (gyveĩntum), gyvėĩdamas, gyvėĩtojas; sėĩt, sėĩnsta, paseĩs, paseĩnk, sėĩdamas*. Iš puntininkų taip taria Siesikų, Ukmergės, Pabaisko, Gelvonų, Musninkų apylinkių gyventojai. Didžiojoje puntininkų tarmės ploto dalyje (kaip ir visame rytų dzūkų tarmės plote) minėtieji dvigarsiai *em, en* verčiami į *im, in*: *sĩmt, sĩmsĩt (sĩmsta), sĩmkit, sĩĩdamas, pasĩmtas; tĩmt, tĩmsta, tiĩs; gyvĩĩt, gyvĩĩndavo, gyviĩs, gyvĩĩnk, gyvĩĩntum, gyvĩĩdamas, gyvĩĩtojas* (Karsakiškis, Vabalninkas, Salamiestis, Kamajai, Kuktiškės, Tauragnai); *riĩĩt, riĩĩndavo, riĩĩs, riĩĩk, pàrimtas*. (Vabalninkas⁸).

„Punktų sakymų“ ir „Dictionarium trium linguarum“ mišrieji dvigarsiai *em, en* aprašytojo tipo formose, be abejo, laikytini tų leidinių autoriaus gimtosios tarmės ypatybe. Kadangi tuose leidiniuose pasitaiko ir viena kita forma su *im, in* (tiesa, su *in* tik vėlesniuose žodyno leidimuose), tai K. Širvydo kilimo vieta, reikia manyti, buvo netoli nuo minėtųjų *em, en* vartimo į *im, in* izoglosos. Geografiniu požiūriu ta izoglosa K. Širvydo gyventu ir dabartiniu metu, žinoma, galėjo kiek ir nesutapti.

b) *an* turi jungtukas *idant*, kuris beveik nevartojamas dabartinėse lietuvių tarmėse, tačiau K. Širvydo „Punktuose sakymų“ pasitaiko gana daug kartų (I — 141, II — 92). Tiksliai šios knygos II dalyje minėtasis jungtukas du kartus yra su *un*: *idũt* [=idunt] 29, *idunt* 47. Žodyne jis yra su *an*: *idant* III 1, 3, *idãt* [=idant] III 3. Kiek retesnis „Punktuose sakymų“ yra jung-

⁶ Prie šios grupės F. Spechtas priskiria ir *ben* „bent“ SP I 65, *pen* [tekste: *paĩ*] „t. p.“ SP II 186 (žr. min. veik., p. 15*).

⁷ Plg. taip pat *ben* AK 87(2x).

⁸ Kitose rytų aukštaičių tarmėse vietoj *remti* dažniausiai yra vartojamas veiksmazodis *spirti* „dėti ramstį“. Taip pat ir veiksmazodį *senti* daug kur yra pakeitęs naujesnis vedinys *senėti* arba junginys *eiti senyn*.

tukas *adant* (I — 24, II — 72), kurio *an* visur išvirtęs į *un* (*adunt*); *an* jis turi tik vieną kartą (*Adant* II 29).

c) *am*, *an*, *em*, *en* nelietuviškos kilmės tikriniuose ir bendriniuose varduose: *lampa* „lempa“ SD III 92, 148, *lampas* SP I 228, SD III 304, *Lampas* SP I 228_(2x), *lampomis* SP I 227; *Samsonas* SP II 10, 256_(2x); *adamantu* „deimantą“ SP I 381; *Alexandrios* SP II 102; *Andrieius* SP II 104, *Andrieiaus* SP II 107, *Andrieium* SP II 107; *Angelu* SP I 32, *Angelay* SP II 1, *Angelamus* SP II 1; *Anglia* SP I 345, *Anglios* SD III 119; *elefantas* „dramblis“ SD III 409, *elefanto* SP I 184; *ewangelia* SP I _(51x), II _(26x), *Ewangelista* SP I 126, 133, II 61, 73, *Ewāgelista* [=Ewangelista] SP II 234, *Ewangelistas* SP I 225; *inflantay* „Livonija“ SD III 90, *inflancikas* „Livonijos gyventojas“ SD III 89, *inflancikas* SD IV 62; *kanclieriia* SD I 51, *kancelaria* SD III 94, *kanclierius* SD I 51, III 95, vns. kilm. *kanclerious* SD III 168, *kanclerios* SD IV 110, *kancleriste* SD III 95 (tiktai: *padkunclerius* SD III 308); *Kastantinamieste* „Konstantinopolis“ SD III 27; *koriandras* „toks augalas, kalendra“ SD III 121; *mātelis* [=mantelis] „apsiaustas“ SD III 298, *mantelu* SD III 298; *Niderlantay* „Niderlandai“ SD III 200; *paganku* „vns. įn. pagone“ SP I 232; *pantaplia* „kurpė“ SD I 119, *pantaflōs* SD III 284, *pantaflinikas* SD III 284; *adventas* SD III 1, *Aduento* SP I 1, 32, 69, 122; *Amen* SP II 224; *diamentas* SD I 20, *diamento* SD I 20; *elefanto* SD III 409_(2x), 410; *elementu* SP I 62; *fundamentas* SD I 40, III 77, *fundamentu* SD I 40; *instrumentas* SD III 39, 109, 144, *instrumentay* SP I 29, *instrumentu* SP I 96_(2x), *instrumentus* SP II 163, *instrumentays* SP I 337; *kalendarius* SD I 50, *kalendorius* SD III 92; *Klemēs* [=Klemens] SP II 212; *mentelelis* „apsiaustėlis“ SD III 298; *momentu* SP I 134; *referendorius* SD III 375; *sakramentas* SD III 15, 397, *sakramento* SD III 179, 371, SP I _(43x), II _(43x); *talentas* SP I 51, SD III 440, *talentu* SP I 51, *talentus* SP I 51, *talentays* SP I 51; *testamentas* SD III 443, *testamento* SP I 74, 156, 197, 224, II 208, SD III 60, 123, 443, *Testamēto* [=Testamento] SP II 131, *testāmēto* [=testámento] SD III 12, *testamentu* SP I 73, SD III 63, 99, 443, *testamenti* SP I 216_(2x), *Testamenti* SP II 209, *Testamenty* SP II 23, *Testamēti* [=Testamenti] SP II 5, *testamenty* SD III 526, *testamentadaris* SD III 443.

Senesnių skolinių (slavizmų) *žemčiūgas* ir *lenčiūgas* (*lenciūgas*) dvigarsiai *em*, *en* yra išvirtę į *im*, *in* (ar *un*): *žimčiugay* SP I 354, *žimčiugu* SP I 29, 186, 189_(2x), 354, *žimčiugus* SP I 85, 291, *žimčiugays* SP I 186, 366, *žimčiugais* SP I 217, *žimčiugieli* SP I 187; *lynciugu* SP I 38, *lynciugus* SP I 38, *lynciugays* SP I 39, 127, *linčiugays* SP I 161, *lynčiugays* SP I 363, II 70, *tūnciugays* SP I 374, *lynčiuguosna* SP I 373. Išimtį čia sudaro forma *žemčiuguose* SP II 179.

Vietoj *an* turi *un* ir slavizmas *attuncawoiu* SD III 254.

d) Sekundarinės kilmės dvigarsiai *am*, *an* (juos turi ir dabartinės rytų aukštaičių tarmės), pvz.: vns. naud. *kaltam* SP I 10, *kitam* SP I 12, *pačiam* SP I 1; dgs. naud. *kieltuwams* SP I 105, *tarnams* SP I 214; *pamažam* „pamažu“ SP II 64; *mañ* SP I 112_(2x), 120, 195, *mañ* SP I 194, *man* SP II

53, 108; vns. il. *aran* SP I 26, *Ežeran* SP II 42, *kitan* SP I 11, *kunan* SP I 88.

2. Nenuosekliai atskiruose žodžiuose ar formose dažniau pasitaiko *am*, *an*, *en*, labai retai — *q*, *e*.

a) Vietoj mišriųjų dvigarsių *an*, *en*, kurių antrasis sandas — esamojo laiko šaknies intarpas, K. Širvydo raštuose paprastai yra *un*, *in*: *apiunku* „apanku“ SD III 264; *iszkunku* SD I 22, III 47; *pripruntu* SD I 87, 90, 151_(2x), 152, *papruntu* SD III 190, *supruntingays* SP I 16; *runda* SP I 39, 208_(2x), 308, II 44, 73, 100, 106, 209, 210, SD I 90, *rundasi* SP I 12, 28, 81 ir kt.; *suszlumpu* [*<*sušlanpu*] SD I 83, *szlumpu* SD III 178_(2x); *tumpa* [*<*tanpa*] SP I 25, 89, 107, 108 ir kt., *tumpi* SP I 102, *tumpu* SD I 34, 174, III 20, 31 ir kt.; *ginda* SP I 95, II 7, *gindus* SP I 80; *tinka* „tenka“ SP I 322, *netinka* SD I 93, III 217, 398 ir kt. Tačiau kelios to tipo formos yra ir su dvigarsiais *an*, *en*: *suprantus* SD III 52 (greta: *suprat*’ „suprantus“ SD III 317, *supratus* SD IV 221), *randasi* SP I 128, *iszrandu* SD III 109; *gienduncieys* SP II 207, *patenka* SP II 178. Taip pat čia minėtinos ir formos *szalu* SD I 216, *suszalu* SD I 77, *perszalu* SD IV 247, esančios greta dažnesnių: *szulu* SD I 77, 215, *suszulu* SD I 209, III 155, *szuła* SP II 63.

Dabartinėse rytų aukštaičių tarmėse minėtojo tipo formų *an* ir *en* likimas nevienodas: *en* (*geñda*, *prasmeñga*) taria, rodos, visi rytų aukštaičiai, o *an* (*suprañta*, *rañda*) — daugiausia vakariniame tų tarmių ploto pakraštyje. Iš puntininkų šį *an* daugiausia sveiką turi Siesikų, Ukmergės, Pabaisko, Gelvonų, Musninkų apylinkės. Beveik visame likusiame puntininkų plote tariama *supruñta*, *ruñda*, tačiau kitų veiksmazodžių analogiškų formų tarimas ir čia įvairuoja, plg.: *šluñpa* (Karsakiškis, Kuktiškės, Tauragnai), *ažuñka* (Kamajai, Tauragnai) ir *šlañpa* (Vabalninkas, Salamiestis, Skapiškis⁹), *užañka*¹⁰ (Karsakiškis, Vabalninkas, Salamiestis, Skapiškis).

Taigi, lokalizuodami K. Širvydo kilimo vietą dabartinių tarmių duomenimis, iš visų aukščiau pateiktų formų patikimiau galime remtis tik veiksmazodžių (*su*)*prasti*, *rasti* esamojo laiko formomis. Lygindami jas su „Punktų sakymų“ ir „Dictionarium trium linguarum“ atitinkamomis formomis, galime spėti, kad tų leidinių autoriaus gimtinė buvo zonos, kurioje tariama *supruñta*, *ruñda*, pakraštyje.

b) Abiejose „Punktų sakymų“ dalyse ir žodyne *en* gana dažnai turi žodis *šventas* ir visi kiti šios šaknies vadiniai. Tačiau ne visuose K. Širvydo raštuose minėtos šaknies žodžių su dvigarsiu *en* pasitaiko tolygiai: kai ku-

⁹ Apie Skapiškį kartais pasakoma ir *šluñpa*.

¹⁰ Toks nevienodumas galėjo atsirasti dėl kitų formų įtakos: esamojo laiko šaknies *u* ar *i* galėjo būti pakeisti balsiais *a* ir *e* (arba *a*, *e* prieš intarpą *n* kai kur tiesiog išliko) pagal tokias formas, kaip: *šlapti*, *šlapo*; *gesti*, *gedo*. Be to, galimas daiktas, ne visose tarmėse ir ne visų veiksmazodžių esamojo laiko formose intarpas *n* yra atsiradęs vienu laiku, plg. *nuseñka* (Karsakiškis, Vabalninkas, Kamajai), *nusañka* (Salamiestis, Skapiškis, Tauragnai) ir *nūsaka* (Kuktiškės).

riuose puslapiuose jų yra daugiau, o kai kuriuose — mažiau ar visiškai nepasitaiko. Ypač tai akivaizdu „Punktuose sakymų“¹¹.

Minėta šaknis *en* kelis kartus turi ir žodyne (*szwentarius* I 15, *szwentuiu* I 78, *szwentay* III 429), tačiau daug dažniau — *in* (*sszwyntorius* III 36, *szwyntas* I 177, III 297, 333 ir kt.).

Formų su šaknimi *švęs-* yra nedaug; balsį *e* turi tik forma *szwesta* SD I 39, o visos kitos — *i* (*paszwisto* SP I 147, *paszwistas* SP I 156, *szwystu* SP I 277, *Szwisk* SP II 71, *szwystas* SD III 483).

c) Daugiau žodžių ir formų, nenuosekliai turinčių *am*, *an*, *em*, *en*; *q*, *e*, „Punktų sakymų“ I dalyje beveik nėra (iš šios dalies liko nepaminėta tik *lanko* 16 ir *Kadag* 96 vietoj dažnesnės formos *kadung* SP I 147, 287 ir kt.); nedaug jų pasitaiko ir žodyne: *amžiu* III 422, *kampas* IV 215, *samditiniay* III 90, *tamsokus* III 360, *dantu* III 46, *dantims* III 104, *kandziuotas* III 178, *lankas* III 63, *nekatringas* [=nekantringas] I 24, *nožusimerkienčiu* III 242, *pusantras* I 152, *ižengimas* III 473, *wogte* „vogtė“ III 127, 455.

Kiek daugiau tokių žodžių ir formų yra „Punktų sakymų“ II dalyje: *amžinu* 36, *amžiney* 168, *amžino* 178, *amžinos* 180, 181, 188, *amžinoy* 189, *amžiu* 204; vns. ad. *iamp* 132 (greta: *iumpi* SP I 30, 62, *iump* SP I 172 ir kt.); *apitamsemis* 142, *patamsoy* 142, *tamsibessa* 243; *tampidamies* 179; *brangiu* 176, 207, *brangibes* 213; *dāgaus* [=dangaus] 178; *kantribes* 169; *atłankisiu* 179_(2x), *atłankitume* 182, *atłankit* 183; *prabangiey* 75, *prabangi* 175, *prabangiu* 176; vns. gal. *randu* 141, *rando* 168; *ranku* 183; *surantitu* 219, *surantitas* 220; *Wando* 189_(3x), *wandeni* 188, 189, *wandeniu* 189, *wādenio* [=wandenio] 190; *žandu* 74; *ižžandasi* 141; *su ia* 143; *nessag* [*<ne-sang*] 248; *ne bėdrautumite* [=ne bendrautumite] 168; *vžudenktu* 18, *apsidenktumite* 175, *apdenktumime* 182, *apdengiete* 182, *apdengieme* 182; *niopkenčia* 142; *iž nendres* 99, *niendri* 166, *niandri* 166, 199; *prirenkamia* 172; *nutrėkimu* [=nutrenkimu] 34; *nužengėči* [=nužengianči] „nužengiantį“ 70, *užženge* 243; *ne prylankt* 171, *pasilankie* 183; *stanksti* 179; vns. įn. (?) *draugie* 31, 60, 64 (gali būti vns. viet. *draugė* < *draugėje*¹²).

¹¹ Beveik iki pusės šios knygos I dalies (iki p. 174) tos šaknies žodžiai ir formos, kurių yra netoli 90, turi tiksliai *in* (*švint-*), o nuo p. 174 turi ir *in* (40), ir *en* (76). Įvairios formos su *in* ir *en* puslapiais yra išsidėsčiusios taip (skaitmuo paprastu šriftu rodo puslapį, kuriame yra forma su *švint-*, o skaitmuo riebesniu šriftu — puslapį, kuriame yra forma su *švent-*): 174, 175, 177_(4x), 178, 178_(2x), 179, 179, 180_(2x), 181_(2x), 183, 189_(3x), 190, 192, 194, 195, 198_(2x), 199, 200, 203, 203, 205_(3x), 208, 210, 212, 213, 221, 222, 226, 227, 231, 232_(4x), 233, 239, 242, 251, 251_(2x), 252, 256, 268, 275, 278, 280_(3x), 284_(2x), 287, 288, 289, 290_(2x), 292, 299_(2x), 300, 301, 301, 302_(2x), 305_(2x), 307_(2x), 309, 313, 314_(2x), 315, 320, 323, 326, 329, 331, 333, 336, 337, 337_(2x), 341, 342, 344_(4x), 344, 346, 347_(2x), 352, 354, 354, 364_(2x), 365, 367_(2x), 368, 369_(2x), 374, 376, „Punktų sakymų“ II-oje dalyje (su *in* — 108, su *en* — 73): 1, 5, 6, 8, 9, 10, 11_(2x), 13, 14, 15, 17_(2x), 18, 19, 19, 20, 24_(2x), 25, 28_(3x), 29, 30, 32, 33, 34, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 42, 47, 53_(3x), 55_(2x), 58, 71, 72, 73, 74, 75, 77_(2x), 78, 81, 81, 83, 84, 84, 85, 87, 89, 90, 91, 92, 93_(6x), 98, 102, 111_(3x), 112_(3x), 113, 114_(2x), 115_(5x), 116, 117_(3x), 119, 121, 128, 129, 131_(3x), 132, 134_(2x), 136, 141, 142, 148_(2x), 149_(2x), 151_(3x), 155, 156, 157, 160, 161, 162_(3x), 164, 167, 170_(2x), 172_(2x), 176_(2x), 177_(2x), 178, 179, 181_(2x), 183, 189_(2x), 190_(4x), 191_(2x), 197_(2x), 198_(2x), 199, 200, 201, 202_(2x), 207, 208, 209_(2x), 211, 212_(2x), 213_(2x), 214_(3x), 215, 216, 219, 220, 223, 228, 229, 229, 231, 239_(3x), 241_(2x), 243, 245, 251_(2x), 252, 253, 254, 255, 258.

¹² Plg. Širwyds Punktay sakimu (Punktų kazań), p. 16*.

Įdomu, kad minėtosios formos, kaip ir formos su *en* šaknyje *švent-*, ne visoje knygoje yra vienodai dažnos. Eilės tvarka jos yra šiuose „Punktų sakymų“ II dalies puslapiuose: 18, 34, 36, 70_(2×), 74, 75, 99, 132, 141_(2×), 142_(3×), 143, 166_(2×), 168_(3×), 169, 171, 172, 175_(2×), 176_(2×), 178_(2×), 179_(4×), 180, 181, 182_(4×), 183_(3×), 188_(2×), 189_(6×), 190, 199, 204, 207, 213, 219, 220, 243_(2×), 248. Kaip matyti, daugiausia tokių formų yra p. 166—190 (25 puslapiuose yra $\frac{3}{5}$ visų tos rūšies formų, esančių „Punktų sakymų“ II dalyje).

K. Širvydo raštuose pasitaikančių mišriųjų dvigarsių *am*, *an*, *em*, *en* ir balsių *q(a)*, *ę(e)* apžvalga ir ypač kai kurie statistiniai duomenys leidžia daryti šias išvadas:

1. Be antrinės kilmės dvigarsių *am*, *an* (pvz., vns. naud. *kitam*, vns. il. *kitan*), kuriuos turi ir kitos rytų aukštaičių tarmės, K. Širvydo gimtosios tarmės faktais taip pat laikytini *em*, *en* veiksmažodžių tipo *semti*, *gyventi* formose. Pastarųjų formų, kaip ir formų *runda*, *suprunta*, sugretinimas su dabartinių rytų aukštaičių puntininkų atitinkamomis formomis duoda kai kurių duomenų tolesniam K. Širvydo kilimo vietos aiškinimui ir tikslinimui.

2. Kitais atvejais pasitaikantys *am*, *an*, *em*, *en*; *q(a)*, *ę(e)* tam tikra dalimi parodo, kokią įtaką K. Širvydai turėjo besiformuojanti to meto lietuvių literatūrinė kalba, kitos tarmės ir kitoki veiksniai. Įdomu, kad „Punktų sakymų“ I dalyje, o taip pat ir žodyno I leidime, tuos dvigarsius nuosekliai turi tik kitų kalbų tikriniai ir bendriniai vardai, dvigarsį *an* jungtukas *idant* ir dvigarsį *en* gana dažnai šaknies *švent-* vediniai. Kituose, po K. Širvydo mirties išėjusiuose, žodyno leidimuose ir ypač „Punktų sakymų“ II dalyje pasitaiko daugiau žodžių ir formų, nenuosekliai turinčių minėtųsios dvigarsius ir balsius. Tai leidžia manyti, kad čia prie tų dvigarsių ir balsių atsiradimo daugiausia prisidėjo vėlesni leidėjai ir redaktoriai, kilę iš kitų Lietuvos vietų.

ДИФТОНГИЧЕСКИЕ СОЧЕТАНИЯ *am*, *an*, *em*, *en* И ГЛАСНЫЕ *q*, *ę* В ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКАХ К. ШИРВИДАСА

К. МОРКУНАС

Резюме

Важной диалектной особенностью двух письменных памятников литовского языка XVII в. — „Punktaų sakimu“ и „Dictionarium trium linguarum“ — являются дифтонгические сочетания *um*, *un*, *im*, *in* и гласные *u*, *i*, употребляемые вместо *am*, *an*, *em*, *en*; *q*, *ę*. Эта особенность свидетельствует о том, что автор указанных памятников К. Ширвидас был представителем так называемого пунтининкского диалекта (более точных сведений о месте рождения К. Ширвидаса пока нет).

Однако в некоторых случаях дифтонгические сочетания *am*, *an*, *em*, *en* и гласные *q(a)*, *ę(e)* встречаются и у К. Ширвидаса. Особого внимания заслуживают *em*, *en* в формах глаголов типа *semti* «черпать», *gyventi* «жить», которые представителями

современного пунтининкского диалекта произносятся двояко: *sémt*, *gyvént* (в окрестностях Сесикай, Укмярге, Пабайскас, Гялвонай, Муснинкай) и *simt*, *gyvint* (на всей остальной территории пунтининкского диалекта). Поскольку К. Ширвидасу известна и форма *timsta* (<*temsta*) «смеркается», то можно предполагать, что его родной говор территориально граничил с говором, в котором вместо *em*, *en* в формах данных глаголов произносились *im*, *in*.

Интересно, что дифтонгические сочетания *em*, *en* в формах данного типа сохраняются и в анонимном катехизисе 1605 г., написанном также на восточно-аукштайтском диалекте.

Кроме того, дифтонгические сочетания *am*, *an*, *em*, *en* у К. Ширвидаса закономерно встречаются еще и в других случаях, а именно: а) *an* в союзе *idant*; б) *am*, *an*, *em*, *en* в словах иноязычного происхождения, напр.: *lampā*, *talentas*; в) секундарные (вторичного происхождения) *am*, *an*, напр.: *kitam* «другому», иллатив ед. ч. *kitan*.

Дифтонгическое сочетание *en* очень часто встречается в слове *šventas* и других словах с тем же корнем (в 1-ой части „Punktay sakimu“ приблизительно 130 форм имеют *in* и 76 — *en*; в II-ой части: 108 — *in*, 73 — *en*). Однако другие отдельные слова и формы с *am*, *an*, *em*, *en* и *a(a)*, *e(e)* несколько чаще встречаются только во второй части „Punktay sakimu“ и в третьем — пятом изданиях „Dictionarium trium linguarum“. Это объясняется тем, что при подготовке указанных изданий к печати после смерти К. Ширвидаса принимали участие и другие лица — представители иных говоров.